

TARİH BOYUNCA BATI'DA DEĞİŞEN MÜSLÜMAN KADIN ALGILARI VE KENDİLERİNE ALAN MÜZAKERE EDEN MÜSLÜMAN KADINLAR*

THE SHIFTING NARRATIVES OF WOMEN IN ISLAM IN THE WEST AND MUSLIM WOMEN AS
SOCIAL AGENTS NEGOTIATING THEIR OWN SPACE

KUMRU TOKTAMIŞ**

Bizler, Batı ile köklü bir tarihimiz olmasına istinaden, sürekli Batı'nın gözündeki "Bizi" merak ediyoruz, bazen bu merak, kendimizi inşa etmemizde de çok önemli bir belirleyici haline gelebiliyor. Özellikle "kadın"ın imajı, algılanması, görselliği, toplumların birbiri hakkındaki düşüncelerini anlayabilme noktasında oldukça zengin kaynaklar sunmaktadır. Tam da bundan dolayı bizim için Batının "bizim kadınlarımızı" nasıl algıladığının anlaşılması, kendi inşamızı ve bizim de batıya dair algılarımızı etkileyen önemli bir dinamik ve ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç karşısında, batının "biz"e dair imajını anlamaya çalışırken, bu yazı, batının Müslüman kadın algısı üzerinden bir resim sunmaya çalışmaktadır. Yazının Türkiye okurları için en büyük özgünlüğü ve katkısı ise, Oryantalizm ve İslamcılığın iddia ettiğinin aksine aslında batının Müslüman dünyasına dair "tek bir algı" içermediğini vurgulamasıdır. Tam da bu noktada tarihsel olarak batının Müslüman dünyasına bakışında, makalenin bir başka özgünlüğü karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Batının Müslüman dünyaya dair algısının tarihsel bağlamda hem onunla olan etkileşimine hem de kendisini yeniden inşa etmesine göre değiştiğini ve şekillendiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla tıpkı Müslüman dünyası gibi Batı da kendini inşa ederken Müslüman dünyaya dair algısı önem arz etmektedir. Yazar, makalede batının Müslüman kadın imajının son halkası olarak bu kez Batı dünyasının geçirdiği aydınlanma serüveni ile elde ettiği bilgi inşa merkeziliğinde yerini alan Müslüman kadınların bu kez batı gözüyle kendilerini nasıl algıladıklarına bakarak "müzakere eden Müslüman kadın" yani artık aktör olan ve bu anlamda tairihi etkileyen Müslüman kadınlardan bahsetmektedir.

* Yazının 26 Şubat 2015 günü İBB Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda düzenlenen Işık Doğu'dan Gelir Sempozyumu'nda yaptığı konuşmadır.

** PhD, Pratt Enstitüsü, Sosyal Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Bölümü

Batı'nın Tarih Boyunca Değişen Doğu ve Müslüman Kadın Algısı

“Müslüman Kadın” imgesi, İslam dünyası dışında kalan coğrafyaların, özellikle Avrupalıların tasavvur dünyalarında yüzyıllardır yer tutmaktadır. Her daim “öteki” olarak nesneleştirilerek algılanan bu imgelerin Müslüman kadınları temsil etme iddiası güçlü olduğu kadar gerçeklikle örtüşme noktaları da bir o kadar zayıftır. Genellikle Doğulu egzotik olarak tanımlanan Müslüman Kadın, aslında Müslüman kadının kendisi değil, Batı dünyasının kendi kendini anlama hallerinin bir uzantısıdır. Bu algılarda kadınlar, “Kafadaki Haremlerde” (Yaezell,2000) ve hayali saraylarda ya da dehşetli ezilmiş ve edilgen durumda olup kurtarılmayı beklerler. Çağlar boyunca Müslüman kadınların temsil edilmesinde iki temel nitelik göze çarpmaktadır: a) Her dönem Müslüman Kadın imgelemeleri her ne kadar tek tipeleştirilmiş olsalar da, Batılı kamuoyunun gözünde Müslüman kadının kim ve ne olduğu hep değişmiştir; b) bu algılarda Müslüman kadınların kendilerinin hiç sözü, sesi ve alanları olmamıştır.

Edward Said'in bir sanat akımı olmaktan çıkartıp bir hiyerarşik söylem modeli olarak sunduğu Oryantalizme özgü hayali Doğu tasavvurlarının aslında pek de sabit olmadıklarını ve çağlar boyunca siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler boyunca değişiklik arz ettiklerini biliyoruz. Başlangıçta Doğu'ya hayranlık ve özenme olarak başlayan bu algı ve kurgular, zaman içinde imrenme ve içerleme ifadeleri olarak karsımıza çıkarlar. Batı'nın üstünlüğünün tartışılmaz olarak ilan edilebileceği 19 yüzyıldan sonra ise sözel ve görsel ifade ve anlatılarda içerleme ve imrenmenin yerini bir üstünlük söylemi alır. Bu akışkanlığın belki de en belirgin ifadesi Müslüman kadınların algı ve kurgulanmasının günümüze kadar gelen söylemindeki bariz değişikliklerde görebiliriz. Batı'da bir zamanlar özgürlük, daha sonra cinsellik timsali olarak imgelenen Müslüman kadın, 20 yüzyıla gelindiğinde baskı altında sessiz bir zavallı ve/veya kandırılmış bir terörist yardakçısı olarak nitelenmektedir. Günümüzde gerek toplumsal hareketler gerekse sosyal medya kendi içinde tarihsel olarak hiç de tutarlı olmayan bu sözel ve görüntüsel hegemonyayı (Mirzoeff, 2011) yeni araçlarla sorgulamaktadır.

Burada Batı ve Doğu kavramlarının birer metafor olarak kullanılmakta olduğuna ve bu metaforların görece niteliğine dikkat çekmemiz gerekiyor. Coğrafi alanları işaret etmesi beklenen Doğu ve Batı'nın sınırları çağlar boyunca çoğunlukla politik nedenlerle hep değişmiştir. Örneğin Doğu Roma İmparatorluğu Balkanları kapsarken, bugün aynı coğrafya, Batı olarak nitelendirilmektedir. Bu tür politik ve kültürel metaforlaşmanın altında yatan tartışmalı gerçekliğin en önemli tarihsel niteliği ise Batı olarak kabul ettiğimiz Avrupalı (ve daha sonra kuzey Amerikalı) ve Hristiyan dünyanın Doğu

olarak kabul edilen Çin, Hindistan ve Ortadoğu'ya ilişkin çağlar boyu süren ilgisidir. Kolombus (esas ismi Kristobel Kolon) dan Marco Polo'ya kadar Batı'nın gözünde Doğu ulaşılması imkânsız ama mutlaka ulaşılması gereken üstün ve zengin medeniyetlere tekabül eder. Bu metaforik Doğu ile en uzun süren ilişki ise Müslüman Ortadoğu ile olan ilişkidir. Doğu ve Batı Haçlı seferleri ile başlayan bu ilişki, Avrupa'nın Müslüman dünyaya dair ilk intibalarının oluştururken, bu intibalar arasında Müslüman kadınların algılanışı kültürel farklılıklar anlayışının şekillenmesinde kritik köşe taşları olarak dizile gelmiştir.

Aydınlanma Öncesi Müslüman Kadın Algısı

Yola koyulma gerekçelere her ne olursa olsun İberyadaki ve Kudüs'teki Müslümanlara meydan okuyan haçlı seferleri savaş olmaktan öte karşılıklı kültürel tanışma, alışveriş ve müzakere noktalarıdır. Endülüs'teki Müslüman kadınların hattatlık, mimarlık, sosyal hizmetler gibi alanlarda aktif , 2. Al-Hakan'ının karısı Subh gibi kadınların devlet işlerinde söz sahibi olduklarından, 11. Yüzyılda İtimad Al-Rumarkiyya adlı bir şairden veya Walladah bint Mutakfi isimli Kordoba'da kültürel bir salon sahibi olan ve şair sevgilisi İnş-Zayduni ile evlenmeden yaşayan bir kadından Hristiyan Batı'nın nedenli haberinin olduğunu şu anda bilebiliyor durumda değiliz. Aynı şekilde İbn-İ Rusd'un de kadınların yargı ve siyasette etken olabilmek için hiç bir zihinsel eksikliklerinin olmadığı erkeklerden yegane farklarının fiziksel zayıflıkları olduğu ifadelerini aynı dönemlerde Batılı felsefecilerin ve din adamlarının tartışıp tartışmadıklarını bilemiyoruz.

Ancak Doğu Haçlı seferlerinden beri yazılagelmiş kahramanlık destanlarından izleyebildiğimiz kadarı ile Batı Hristiyan edebiyatında Müslüman kadınların ilk göze çarptığı metinlerde kadınların ortak özellikleri güçlü ve varlıklı olmalarıdır.

Örnekeyecek olursak, Haçlı Seferlerinin en önemli halk destanı olarak Hristiyan dünyasına sekil vermiş Le Chanson de Roland öykülerindeki Bremimonde, Historica Ecclesiastica (1130-32) dini mesellerindeki Melaz, defalarca çeşitli versiyonları yüzyıllar boyunca sanatçılara esin kaynağı olacak Pazival (1197-1210) deki Balakone, Willehelm'deki Gybuch-Arabel, Sir Bavis of Hampton'nun maceralarındaki (1300'ler) Josian, The Romance of Sowdone of Babylon (1400'ler) deki Floripa, hatta Chauser'in Canterbury Öykülerindeki (1339-1346) Sultanette varlıklı Müslüman sultanların kızları ve eşleri iken yiğit ama yoksul Hristiyan savaşçılara aşık olan ve/veya kendi rızaları ile siyasi gelişmelere şekil verebilen kadınlar olarak sunulurlar. Her

ne kadar güçlü erkeklerin yanında ikinci planda olsalar da, kendi faaliyetlerini kendi iradeleri ile denetleyebilen ve karar alabilen (agency) Müslüman kadınlar algısı uzun yıllar Batı dünyasının zihinlerinde yer edebilmiştir (Kahf, 1999:10-54) .

Haçlı seferleri sonrası sık sık dile dökülen, sözünü esirgemeyen Müslüman bir soylu kadının refah ve lüks içinde yaşadığı hayatı yoksul ve yakışıklı bir Hristiyan savaşçıya aşık olduğu için terketmesi halk edebiyatı temasına en uygun örneklerden bir tanesi Historia Ecclesiastica'daki Melaz'dır. Anglo-Norman din adamı Orderic Vital tarafından anlatıldığı söylenen bu tipik öyküde Müslüman prenses, babasının zindanlarında rastladığı Fransız tutsak Bohemond'a aşık olan Melaz, dini konularda felsefi tartışmalara girebilecek kadar bilgili, savaş meydanında babasına destek verebilecek kadar savaşçı ve devlet işlerinde söz sahibi bir kadındır. Hristiyanlığı kabul etmesi de tamamen kendi kararıdır. Benzer bir şekilde Hristiyan olan Sir bavis Hampton'nun maceralarındaki Josian da cinsel taleplerini özgürce ve açıkça ifade edebilen bir kadındır. Bu metinlerdeki kadınlar Batılı erkeğin nesneleştirdiği erotik yaratıklar değil, daha çok Müslüman oldukları için (veya henüz Hristiyan olmadıkları için) kendilerini haddinden fazla özgür hisseden karakterlerdir. Hristiyan olduktan sonra hidayete ererek yaşamlarının geri kalan kısmını kanaat içinde geçirirler.

Rönesans dönemine geldiğimizde Müslüman kadın özellikle üstün nitelikleri ile göze çarpmaz. Rönesans dönemi metinlerindeki hümanizm anlayışında gerek Hristiyan gerek Müslüman kadınlar birbirlerine çok benzer bir biçimde, daha çok kadın olmaları üstünden tanımlanırlar. Burada örnek verebileceğimiz Boccaccio'nun *Il Decameron* (1348-1353) destanındaki Alitaliel, Gerusalem Liberata (1581) da boy gösteren Ermania, Clorinda ve Armida isimli genç kadınlar, P. Messinger 'in *The Renegade* (1624-1630) adlı eserindeki Donusa, Racine'nin *Bajezet* (1672) adlı trajedisindeki Roxane gibi Müslüman kadınlar daha çok "kadınlık" eylemler ve bu bakımdan da Hristiyan kadınlardan pek de farklı değillerdir. Hümanizmin evrenselliğinde kadına bakış onları öncelikle güzellikleri, kurnazlıkları ve entrikaları ile tanımlamaktan geçer. Burada göze çarpan Müslüman veya Hristiyan kadın kahramanların aşağılanması çok farklılıklarının altının çizilmesidir. Bu tür ortaçağ ve ortaçağ sonrası söylemler arasında Cervantes'in *Don Kisot* romanı (1605) ve Christofer Marlowe'n *Tamburlaine* (1587) oyunu Batı'nın Müslüman Kadın algılamalarında önemli yer tutar. Cervantes öncesi hiç bir destan veya eserde Müslüman kadının kapalı ve dört duvar arasında hapis olduğuna dair hiç bir ifade görülmez. Marlowe'in *Tamburlaine* oyununda gerek kurgusal Timur'un karısı Zenocrate gerekse kurgusal Beyazıt'ın

karısı Zabina sözü olan, müdahale etme yetkisi bulunan ve edimleri ile iz bırakabilen karmaşık ve güçlü Müslüman kadınlardır. Her iki kadın da, Timur'un aksine uygar, zarif, düşünceli ve dikkatli kişilerdir. Zafer sarhoşluğu içinde tanrılara kafa tutabilen ve kendini tanrılara eş gören Timur karşısında biri sevgili öbürü düşman/köle olan bu iki kadın aslında gerçek ahlaki zaferi kazanmış olarak ölümü kucaklarlar. Hristiyan-Müslüman karşıtlığının pek de önemsenmediği bu eserde Müslüman olduklarını bildiğimiz bu kadınlar gözü dönmüş bir siyasi hırs ve vahşet karşısında akli ve vicdani temsil eden, edimlerinin ve kararlarının faili (agency) dişiler olarak karsımıza çıkarlar (Kahf, 1999:55-110) .

Don Kısot'ta karşılaştığımız Zoraida ise Batı Edebiyatındaki ilk örtülü Müslüman kadın imgesidir. Buradaki Müslüman kadının neden örtülü olduğu hakkında 21 . yüzyıldan fikir yürütmek oldukça zor ve karmaşık bir akıl yürütmeyi gerektirebilir. Batı görsellerinde kapalı kadın hem sınıfsal hem de dini olarak bir üstünlük ifadesi olduğundan Zoraida'nın aşağılanmakta olduğunu söylememiz çok zor. Gerek Meryem Ana'nın çoğunlukla örtülü resmedilmesi, gerek rahibelerin "örtünerek" (taking the veil) İsa peygambere olan ömür boyu bağlılıklarının yeminini ediyor olmaları, 17.yüzyılda örtünmüş bir Müslüman kadın olan Zoraida'nın ancak üstün bir hiyerarşik noktadan temsil edildiği sonucuna varabiliriz.

Aydınlanma sonrasında Müslüman Kadın Algısı

Batı dünyasının günümüze uzanan Müslüman kadın algısının Aydınlanma ile şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu noktada henüz daha Müslüman kadının kim ve ne olduğu hala bilinmemekle beraber aydınlar arasında kesin denilebilecek kanaatler oluşmuştur. Bu kanaatlerin en önemli niteliği kadının akli ve sosyal/siyasi yeteneklerinden çok dişiliğinin ön plana çıkmasıdır ki bu noktada Bin Bir Gece masallarının önce Fransızca ve daha sonra İngilizceye çevrilmiş versiyonları önemli rol oynamış olabilir. İlk olarak 1704-1717 yılları arasında çevrilen Bin Bir Gece Masalları Avrupalıların zevklerine ve anlayışlarına uygun hale getirilerek yayınlanmıştır. Masallar İngilizceye de Fransızcadan çevrildikten sonra Avrupa'da bir Oryantal öyküler patlaması yaşandığını söylemek yanlış olmaz. Henüz son derece mütedeyyin, kapalı ve kısıtlayıcı bir ahlak anlayışı ile sürdürülen Hristiyan yasamlar için Bin Bir Gece Masalları haddinden fazla erotik bir metin olduğu için bu çeviriler son derece ağır bir redaksiyondan geçirilerek yapılmış, bunun sonucunda öykülerdeki kadının aktif olarak şekil verdiği ve yer aldığı cinsel tasvirler yok edilmiştir. Cinsiyetsiz ve iktidarsız bir kadın olarak Şehrazat kendi kaderine sahip olabilen bir fail (agency) değil derinliğini

yitirmiş bir “anlatan”dır. Kendi sesi yoktur ama cinsel varlığı kuvvetle hissedilir (Kahf ,1999:112).

Aydınlanma döneminin en çarpıcı Müslüman kadın tasvirine hukuki düzenin teorisyeni Montesquieu ve onun uzantısı olarak özgürlüklerin teorisyeni Jean Jacque Rousseau’da rastlarız. “Harem’de kapatılmış kadın” temasını Batı dünyasının tasavvur dünyasına sokmuş olan Aydınlanma filozofu Montesquieu’nun *Lettres Persanes* (1721) adlı eserinde kurgulandığı hali ile “harem baskıcı bir sistem”dir ve bu sistemde kadınlar edilgen ve baskı altında yaşamaktadırlar. Ortaçağ Avrupa edebiyatında tasvir edilen Müslüman kadınların aksine, *Lettres Persanes*’deki kadınlar önce pasif ve baskı altında iken eserin sonunda başkaldırarak özgürleşirler. “Dört duvar arasında kapatılmış, köleleştirilmiş kadın” imgesini kurgulayan Montesquieu ile birlikte Batı dünyasındaki modern çağlardaki Müslüman kadın algısı yerleşmeye başlamıştır.

Hemen altını burada çizmek gerekir ki; bu kapatılmışlık hali henüz mutlak bir olumsuzluk olarak da algılanmaz. Rousseau’ya göre kadın özgürlüğü takdir edecek bir doğaya sahip değildir. Eğitilmesi, terbiye edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde bir talim ve terbiyeden geçmemiş kadınların toplum içinde dolaşıyor olmaları toplumsallığın düzenine zarar verecek niteliktedir. Bu nedenle, tıpkı Müslümanların yaptığı gibi kadınların kapatılması, dört duvar arasında eğitilmesi gerektiğini sağlık verir. O güne kadar Müslüman kadınların örtü veya dört duvar arasında kapatılıyor olması özel bir başlık olarak karşımıza çıkmaz Batı edebiyatında. Varlıklı kadınların dört duvar arasında ve lüks içinde yaşıyor olmalarından öte bir kısıtlama ve kısıtlanma anlamı içerdiğine dair bir ifadeye rastlamak kolay kolay mümkün değildir. Saraya ve saraylılığa özgü, üstelik Müslümanlıktan çok önceleri de var olan varlıklı kadınların kapatılıyor olma hallerini Rousseau Müslüman kadının varoluş biçimi olarak Batı’nın tasavvur dünyasına sokar.

Rousseau’nun kadın, ev ve Doğu hakkındaki görüşlerinin “edilgen, kapatılmış Müslüman kadın” etrafında örüldüğünü söyleyen Mohja Kahf’in okumasına göre Batı’da yeni yeni kurgulanmaya başlayan domestik/kamusal düzen ayırımının ve özel yaşam/mahremiyet nitelemelerinin kaynağında bir Müslüman hane tasavvuru vardır (Kahf ,1999:139). Filozofun özerk birey nitelemesine uymayan iki unsur fitratlarında özgürlüğü anlayabilme niteliği bulunmayan Doğulular ve kadınlardır. Kadınlar biyolojisi ile Doğuluların ırkları ve coğrafyaları bu grupların eşitliği ve özgürlüğü kavrayabilmelerinin önünde engeldir. Domestik özel yaşam, Doğuluların iyi anladığı (Reveries, Neuvieme Promenade, 134) kutsal bir sığınaktır ve kadınlar dahil bütün

bireyler bu sığınakta gördükleri terbiye ile erdem sahibi olurlar. Ancak erdem sahibi olsalar bile bu sığınak dışında özerk bireyler olabilme şans ve imkânları doğaları gereği yoktur. Bu noktada Kahf, Doğuluların fitratları gereği despotik, kadınların da fitratları gereği hükmedilmesi gereken insanlar olduklarına göre kadın tıpkı Doğu'da olduğu gibi kapalı mekanlarda tutulmalı, kamusal hayata katılmamalıdır sonucunu çıkartmaktadır.

Modern çağın ilk feministlerinden olan Mary Wollstonecraft, Rousseau ve diğer Aydınlanma filozoflarını kadınlara karşı çifte standartlı oldukları için eleştirirken, bu görüşlerin kadınları tıpkı Müslüman saraylarında olduğu gibi köle haline getirdiğini ifade ederek Müslüman kadının köleleştirilmiş hayatını veri olarak gündemine yerleştirir (Kahf, 1999:148). Wollstonecraft'a göre saraylı kadınlar çocuksu ve hayvani hayatlar yaşamaktadırlar ve Aydınlanma filozofları eşitlik ve özgürlüğü her iki cins için farklı tanımlayarak Batılı kadınları da aynı hayata mahkûm etmeye çalışmaktadırlar.

Aynı dönemde bu hayali ve kurmaca modellemelere karşı çıkan, gerçekten Müslüman kadınlarla vakit geçiren bir Batılı vardır. Kocasının işi gereği 1717 yılında İstanbul'a gelen Lady Mary Wortley-Montagu Londra'ya yazdığı detaylı mektuplarda Müslüman kadınları tek tipleştirilen anlatıları birer birer çürütmektedir. Her şeyden önce Doğu-Batı ve İslam-Hristiyanlık gibi karşıtlıkları kolay kolay kabul etmeyen Lady Montagu Müslüman kadınların giyim kuşamından, sağlık konularındaki bilgi ve görgülerine kadar son derece özgür ve açık fikirli olduklarını gözlemler. Aristokrat bir hane düzeni olarak haremın hiç de egzotik ve erotik olmadığını aksine sıradan bir aile düzeni olduğunu tekrar tekrar ifade eden Lady Montagu'nun tasvirlerinin Batı dünyasında pek de yankı bulmadığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

19. yüzyıl Romantik edebiyatında Müslüman kadının sessiz köleliği artık yerleşik bir "bilgi" olarak karşımıza çıkar. Rousseau'nun kadınları özel yaşama hapsedme anlayışının yerini artık kurtarılması gereken Müslüman kadınlar algısı almıştır. Aydınlanma döneminde ne Montesquieu, ne Rousseau ne de Wollstonecraft Müslüman kadınların kurtarılabilceğini veya kurtarılması gerektiğini düşünmezken, Romantik dönemde Lord Byron ve Victor Hugo gibi ustaların mısralarındaki erdem ve özgürlük düşkünü Batılı erkekler Müslüman kadınları gözetler ve zaman zaman zulüm ve baskıdan kurtarırlar. Ancak nedense bu kurtarılacak olan bu güzel ve erotik kadınların aydınlanması ve özgürleştirilmeleri özellikle hedeflenmemektedir (Kahf, 1999:158). Bu kadınların ortak özellikleri sessiz olmalarıdır. Örneğin Lord Byron Zuleika'yi, son umudunu da kaybetmiş bir kahir heykeli gibi dilsiz ve hareketsiz olarak tasvir eder(The Bride of Abydos 2. XXII). Victor

Hugo'nun ayrışığında İstanbul Boğazını anlatan "Claire de Lune" şiirinde Müslüman kadınların sessiz bedenleri boğazın sularına karışıp akarken, sarayın penceresinden bakmakta olan gitar çalan cariye kurtarılmayı beklemektedir. Harem ve onun sembolik uzantısı olan peçe Müslüman kadını sustururken, kurtarıcı Batılı erkeğin Doğulu erkeklere karşı savaş açmasının gerekçesini oluşturmaktadır.

Aynı gerekçelendirmenin politik uzantılarını 1873-1907 yıllarında Mısır'da Büyük Britanya'yı temsil eden çeşitli görevlerde bulunmuş olan Lord Cromer'in yazılarında bulabiliriz. Müslüman erkeklerin ne kadar uygarlık dışı olduklarını, kadınları kısıtlayan davranışları ile açıklayan Cromer aynı zamanda İngiliz kadınlarının oy hakkı elde edebilmek için verdikleri mücadeledenin önüne geçmeye çalışan *Men's League for Opposing Woman Suffrage* ve daha sonra *National League for Opposing Woman Suffrage* derneklerinin kurucu başkanlığını yapmış ve Anglo-Sakson'ların üstün bir ırk olduklarını savunan bir sömürge yöneticidir.

Müslüman kadınlara dair Batı Edebiyatındaki bu algı yolculuğunun daha yaygın ifadelerini resim sanatında görebiliriz. 19 yüzyıl oryantalist resim sanatında Müslüman kadınlar gözetlenen erotik nesnelere haline gelirken aslında Batı'nın kendinde olmayan bir cinselliğin "öteki" üstünden kurgulanma aracı olarak karşımıza çıkarlar. 19 yüzyıl Batı tasavvur dünyası için Müslüman kadın imgeleri Ingre'nin Odalık (1814), Odalık ve Kölesi (1839), Türk Hamamı (1862), Gerome'un Bursa Hamamı'nda Havuz (1885) De la croix 'nin Cezayir'li Kadınlar (1834), John Fredrick Lewis'in İstanbul'da Harem Hayatı (1857), Kahire'de Harem Hayatı gibi tabloları ile ölümsüzleşirken zihinlerdeki harem gerçekliğinin ta kendisi olarak algılanır hale gelir. Sanatları Viktoryen ahlak anlayışı sınırlandırılmış olan ressamların, "orda bir dünya var uzakta, çok daha erotik ve çok daha varlıklı" diye ötekileştirdikleri Müslüman alemlerin kadınları Batı'daki, Doğu'ya içerleme döneminden, üstünlük kurma dönemine geçişte kritik rol oynamışlardır.

Bu tablolardaki huzurlu, kesinlikle varlıklı, cinsel olarak rahat ve rahatlatan Müslüman kadın tasvirleri tabiki bize Müslüman kadınların kim olduklarından çok bu genç sanatçıların neler hayal ettiklerini göstermektedirler. Müslüman coğrafyaları zamansız ve mekânsızcasına gelişen bir fantezi dünyası olarak Avrupalı zihinlerde yer ederken, Müslüman kadınlar da erotizmin vücuda geldiği nesnelere olarak karşımıza çıkarlar. Herhangi bir Müslüman hanesine girmiş olduklarına dair elimizde hiçbir kanıt olmasına karşın, Müslüman kadınların hamamlarını dahi hayal dünyalarına göre tanımlayan bu sanatçılar tabii ki sanatsal ifade biçimini diledikleri gibi

seçebilirler. Ancak bu seçimler bize Doğu'da ne olduğundan refah, estetik ve erotizm gibi daha çok Batı'da eksikliği hissedilenleri göstermektedir. Bu sanatçılar yaptıkları tabloların hayal ürünü ve kurgusal olduklarını bilmekte-
dirler. Örneğin Ingre'nin Türk banyosu (1862-63) tablosunun orta yerinde on yıl kadar önce vefat etmiş olan ilk karısı yerleştirilmiştir. Ancak refahın hala daha Doğu ile özdeşleştirildiği, estetiğin kaynağı olarak Doğu'nun görülmeye devam edildiği bir dönemde, cinsellik de Batılı mutaassıp kadınlarda değil Doğulu kadının bedeninde temsil edilmektedir (Yeazell,2010:252). Oryantalist tabloların yaygınlaştığı dönemde Batılı Hristiyan bir kadının ne bu tablolarda görüldüğü gibi sere serpe oturması, ne de cinselliğinin ön plana çıkartılması düşünülemez bile. Öte yandan, aynı tablolarda kullanılan bütün kadın modeller Avrupalı *phenotype*'lar olup, daha çok Batı'da görülen fiziksel özelliklere sahiptirler ki, bu modellerini çoğunlukla kent sokaklarında dolaşan hayat kadınlarından seçen ressamlar için kaçınılmaz bir durumdur.

20. yüzyıla geldiğimizde, artık Avrupalılar için Doğu'ya hayranlık, imrenme, özenme ve içerleme dönemleri kapanmıştır. İki dünya savaşının da verdiği saldırganlık ile Müslüman dünyaların kadınlarına bakışı keskin bir biçimde değişmiştir. Artık Müslüman kadın Lord Cromer'in tanımladığı kapatılmış, ezilmiş, yok sayılan edilgen bir yaratıktır. Bir zamanlar İslam'ın imrenilen görkeminin ortasında gözetlenen ve nesneleştirilen kadın şimdi yoksulluğun, çaresizliğin, Müslüman toplumların uygarlığın gerisinde kalmalarının simgesi haline gelen kadın üstelik zaman zaman kan dirilmiş terörist olarak da karşımıza çıkar(Walid-Falah,2005).

Müslüman korkusunun baş bezirgânlarından Ayan Hirsi Ali'nin anlatısı ve takdimi ile Theo Van Gogh adlı Hollandalı yapımcının 2004 yılında hazırladığı "*Submission*"¹ isimli 10 dakikalık film nesneleştirme, erotikleştirerek gözetleme, ezilme, zamansız ve mekansızlaştırarak çaresizleştirme gibi bütün anlatım tekniklerini içinde barındırması açısından örnek bir yapıttır. Bu film yüzünden bisikleti ile evine giderken bıçaklanarak öldürülen Theo Van Gogh'un estetik ifade özgürlüğü tıpkı Oryantalist ressamlar da olduğu gibi savunulması gereken bir haktır. Tıpkı Ortaçağ destanlarından Oryantalist tablolara kadar *Submission* da Müslüman kadını değil, bu kadını tasavvur eden zihniyeti gözler önüne sermektedir. Müslüman kadınların isimleri, kimlikleri ve şahsiyetleri yoktur ancak hırpalanma, ezilme ve kahır öyküleri vardır. Bu öykülerin bir inanç sisteminden daha çok evrensel erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğin hikaye edilmesi olduğunu fark etmeyecek kadar kendinden emin bir bakışı, Müslüman kadının kapatılmış bedenini tüller arkasından

1 <https://www.youtube.com/watch?v=aGtQvGGY4S4>

gözetlemeyi de ihmal etmemektedir. Filmde öykülendiren kadına eziyet eden erkeklerin erkeklikleri değil de dinleri ön plana çıkartılmakta kadınlar da erkeklere değil, kendilerine yardım etmeyen Allah'a öfkelenmektedirler. Kadını ve erkeği ile Müslüman bireyleri, edimlerinden sorumlu bireyler değil inançlarının kurbanları olarak ele alan bu film sesi olmayan Müslüman kadın nesneleştirmenin gerçek bir kök örneği olarak karşımıza çıkar.

Müzakere eden Müslüman Kadınlar

21. yüzyıla geldiğimizde iletişim teknolojilerinin ve sosyal medyanın gelişmesi ile Müslüman kadınların seslerinin yaygın bir şekilde duyulabilir hale geldiğini söyleyebiliriz. Leila Ahmed, Fatima Mernissi, Leila Abu-lughod gibi Müslüman dünyalardaki kadınları irdeleyen ve zaman zaman romantize edilse bile Müslüman kadınlardaki "agency" yi gösterebilen bu çalışmaların yanı sıra Zahra Hadid, Marjan Satrapi gibi kendilerini din üzerinden tanımlamasalar dahi Müslüman dünyalardan çıkarak yetenekleri evrensel olarak kabul gören kadınların varlığının dikkat çekmemesine imkân yok artık. Kaldı ki bu kadınların münferit örnekler olmadığını sanat, müzik, siyaset, spor gibi alanlarda binlerce genç Müslüman kadının varlık göstermekte olduklarını gözardı edemeyiz.

Örneğin, Superman'nin de dahil olduğu çeşitli olağanüstü fantezi kahramanlarının maceralarını çizgi roman serileri halinde yayınlamakta olan Marvel Yayıncılık 2013 yılından beri Kamala Khan adlı bir dizi yayınlamaya başlamıştır. Ortaçağ destanlarından veya Oryantalist tablolardan farklı olarak Kamala Khan sesi, arzuları, tercihleri olan, bunlar uğruna adım atabilen ve attığı adımların sorumluluğunu alabilen bir Müslüman kadın fantezisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2003 yılında Nobel Edebiyat ödülünü alan Shirin Ebadi'nin yansısı, pek çok örneğin arasından Azadeh Moaveni (Lipstick Jihad), Maria Ebrahimji (*I speak for Myself*), Ilyasah Shabazz (Growing up X) gibi Müslüman yazarlar ise kendi sesleri ile inançlarını ve insanlıklarını dile getirmekteler. Yine aynı şekilde aralarında Saba Chaudhry, Mahnaz Rezare, Soufeina Hamed gibi genç kadınların olduğu görsel sanatçılar da inançlarına indirgenemeyecek ama inancı da yok saymayan tarzda ürün vermeye devam etmektedirler. İçinde yaşadıkları Müslüman dünyalara bakışlarındaki estetik ile evrenselliği yakalayabilmiş genç fotoğrafçılar arasında Newsha Tavakolian ve Tanya Habjouqa'yı sayabiliriz.

Sonuç

Hayatın pek çok alanında kendi sesleri, tarzları ve seçimleri ile var olabilen benzeri genç kadınların ortak niteliği varoluşlarını ve kendilerini kamusal alanda ifade etmelerinin ne dini inançlarına ne de oryantalist bakış açısına indirgenemeyecek olması. Bu noktada Shahnaz Khan'nin kavramsallaştırdığı "üçüncü alanı müzakere eden kadınlar" ifadesine başvurmak yerinde olabilir (Khan,2000). Müslüman kadınların, seslerini kurgularken kendilerini kaçınılmaz bir biçimde yekpare ifadelerle tanımlayan iki egemen söylem ile sürekli müzakere ederek kendi "hybrid" kimliklerini oluşturmaktadırlar. Gerek İslamcılık, gerekse Oryantalizm, kadını inancına ve bu inancın algılanış biçimine indirgeyerek Müslüman kadından iyi bir mümin veya gözetlenen erotik bir nesne olmasını ve buna uygun davranmasını beklerken, Müslüman dünyalardan gelen kadınlar kültürlerini ve inançlarını tamamen reddetmeden, bunlar veya bunların algı ve imgelerine indirgenmeden, sembol ve edimleri selektif bir şekilde elden geçirerek varoluşlarını kurgulamaktadırlar. İslamcılığın ve Oryantalizmin egemen söylemlerinin ötesine bu müzakere ile geçen kadınlar kendileri için kurguladıkları üçüncü bir alanda kadınlıklarını, insanlıklarını, birey olma hallerini, Müslümanlıklarını yaşarken aynı zamanda sanatçı, politikacı, sporcu, yazar, çizer, komedyenler olarak dünya kamuoyu önünde Müslüman kadınları yeniden, üstelik bu kez kendi sesleri, çeşitlilikleri ve çok yönlülükleri ile tanımlamakta, bu tanımlamayı yaparken de yüzyıllardır süregelen sözel ve görsel hegemonyayı sorgulamakta ve zaman içinde ortadan kaldırılabılır olmasının imkanını yaratmaktadırlar.

Kaynakça

- MOHJA, Kahf (1999). *Western Representations of the Muslim Women*, Texas:University of Texas Press
- MIRZOEFF, Nicholas(2011). *The Right To Look*, Durham: Duke University Press
- YAEZELL, Ruth Bernard(2000). *Harems of the Mind 2000*, New Haven:Yale University Press
- WALID-FALAH, Gazi(2005). "The Visual Representation of Muslim-Arab Women in Daily Newspapers in the US", *Geographies of Muslim Woman*, ed by Walid-Falah and C. Nagel, New York: Guilford Press
- <https://www.youtube.com/watch?v=aGtQvGGY4S4>
- KHAN ,Shahnaz (2000). *Muslim Women: Crafting a North American Identity*, Gainesville: University Press of Florida